

رهیافتی به مفاهیم تربیتی - اجتماعی مرزبان نامه

به عنوان یکی از آثار ادب تعلیمی

سهیلا خورده بینان

عضو علمی گروه تربیتی دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید مدرس سنندج

Soheilakhordehbinan@yahoo.com

چکیده

مرزبان نامه همچون کلیله و دمنه کتابی پراز داستان و سرگذشت های پندآموز بوده و جزو آثار گران بهای ادبیات تعلیمی کشورمان به حساب می آید. نویسنده این کتاب؛ مرزبان بن رستم، مانند سایر شعرا و نویسندگان و ادیبان دنیا، توصیفاتی کامل از اخلاق و آداب پسندیده همه ی اقشار جامعه ی خود ارائه کرده و در واقع با این نوشته، به دنبال همان مدینه ی فاضله ی گم شده بوده است. در این کتاب می توان برای همه اقشار، برنامه های تربیتی یافت به عنوان مثال نگارنده کتاب برای شخص اول مملکت، یعنی شاه و فرمانروایان برنامه های عملی دارد، ضمناً او در این مورد کارگزاران و خادمان ملوک را هم فراموش نکرده، نکته هایی در رعایت روابط فردی و اجتماعی بیان می کند و ... در این مطالعه بررسی آداب و اخلاق اجتماعی در مرزبان نامه و طبقه بندی آن ها از چند منظر انجام گرفت و تلاش شد که نمونه هایی درباره مباحث مختلف آداب و اخلاق مردم آن روزگار با استفاده از این کتاب ارزشمند ذکر گردد تا روشن شود که اسلاف ما در مسائل و امور زندگی به کدام آداب و رسوم توجه داشته اند.

کلمات کلیدی: مرزبان نامه، آداب، تربیت، اجتماع،

۱. مقدمه

هر ملتی از دیر باز در فرهنگ خود ادبیات تعلیمی دارد؛ ادبیاتی که برای دریافت کننده و خواننده، دانش و معارفی را بیان و یا این که یک سری تعالیم مختلف را انتقال می دهد.

متخصصان انواع ادبی (شمیسا، ۱۳۸۱: ۲۶۹) و (رستگار فسایی، ۱۳۷۲: ۴۰۸) برای ادبیات تعلیمی در نوع خودش تعاریف و تقسیم بندی هایی دارند، چنانچه می بینیم، گاهی اوقات منظور، آموزش مباحث علمی و درسی است و از آن میان می توان به کتاب های آموزشی به نظم یا نثر، اشاره کرد، مثل منظومه های حاج ملاهادی سبزواری که به شکل شعر تعالیم فلسفی را بیان کرده است. یا آن نوعی از ادبیات است که تلاش می کند تا معارف خوب و نیک را به مخاطب القا کند؛ یعنی سالم و خوب زیستن را آموزش دهد و این مربوط به زمان و دوره ی خاص یا نظم یا نثر نیست و ما این موارد را در گستره ی ادب فارسی به راحتی می بینیم و مدعای این سخن، آثار ی همچون «گلستان»، «بوستان»، «مثنوی»، «کلیله و دمنه» و «مرزبان نامه» و ... می باشد.

با این توضیح، ادبیات تعلیمی و ادبیات اخلاق گرا، نوع غالب در ادبیات فارسی است و همواره سخنوران ادب فارسی به آن توجه داشته و حتی در آفرینش مضامین حماسی و غنائی هم نهایتاً به اخلاق و آموختن آن توجه می نموده اند. موضوعات تعلیمی و اندیشه های تربیتی چنان با انواع متون فارسی درآمیخته که بعید است که هیچ یک از قالب های ادبی را بتوان جدا از آن به تصور آورد. حتی بخش ستایشی و توصیفی متون فارسی هم با آن به کلی بیگانه نیست. برخی از این هم دورتر رفته و بسیاری از مضامین ستایشی را که به ارباب قدرت عرضه شده است؛ گونه ای ارشاد و تبلیغ غیرمستقیم مفاهیم تربیتی به ممدوح و مخاطب اشعار، به منظور تزکیه... آنان معرفی می کنند.

هر چند وجود اندرزنانه های فراوان مربوط به ادبیات فارسی میانه در ایران، آغاز ادبیات تعلیمی را از نظر زمانی، به ادبیات ایران پیش از اسلام پیوند می زند ولی تلفیق این اندیشه ها با تعالیم اسلامی است که ادبیات فارسی را وارد دوران جدید خود نموده است. از این

هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

رو جای شگفتی نیست که ابیات آغازینی را که به عنوان نخستین اشعار فارسی به شاعرانی از قبیل حنظله بادغیسی، ابوسلیک گرگانی در عصر طاهریان و صفاریان نسبت یافته، مشحون به مضامین تعلیمی ببینیم. ادبیات تعلیمی تقریباً قالب مخصوصی ندارد و در دامان همه ی قالب ها، حتی منظومه های حماسی و غنایی منظوم و منثور، می تواند بالنده باشد، چنان که فی المثل در شاهنامه و خمسه نظامی و کلیله و دمنه و مرزبان نامه و ... هست. مرزبان نامه کتابی است که به وسیله ی اسپهبد مرزبان بن رستم بن شهریار بن شروین بن رستم بن سرخاب بن قارن نوشته شده است. بعدها «سعدالدین وراوینی» آن را از لهجه طبری به فارسی دری نقل کرد. این اثر یکی از آثار ارزنده زبان فارسی است که در نیمه اول قرن هفتم میان سال های ۶۱۷-۶۲۲ از گویش طبری باستان به زبان پارسی دری نوشته شد. این کتاب در نه باب و یک مقدمه و یک ذیل نوشته شده است.

مرزبان نامه از زبان حیوانات و به تقلید از کلیله و دمنه نصرالله منشی نوشته شده و در واقع نویسنده کتاب از طریق داستان های غیر مستقیم و از زبان حیوانات پند و اندرزهای خود را به پادشاه زمان می گوید. این روش در میان دانایان هندی و ایرانی رواج داشت و در ایران پس از اسلام نیز ادامه یافت. پیش از سعدالدین یکی از فضلالی ملطیه موسوم به محمد بن غازی که نخست دبیر و سپس وزیر سلیمان شاه بن قلج ارسلان (۵۸۸-۶۰۰) بوده است در سال ۵۹۸ و حدود ده سال پیش تر از وراوینی این کتاب را اصلاح و انشا و آن را روضه العقول نامیده است.

نویسنده مرزبان نامه از علوم و فنون مختلف زمان خود آگاه بوده و در جاهای مختلف اشاره به اصطلاحات علوم و فنون مختلف نظیر، حکمت الهی و طبیعی، هیئت و نجوم، طب، فقه، اصول، نحو، شطرنج، نرد و موسیقی می نماید.

بیان مساله و تبیین اهداف

بررسی آداب و رسوم ایرانیان و شیوه های تربیتی آنان یکی از وظایفی است که به نوعی برگردیده ی پژوهشگران علوم تربیتی و ادبیات، گذاشته شده است. با توجه به اطلاعات عمومی و تخصصی نویسنده ی مرزبان نامه، التزام او در برابر آن زمان و نکات دقیقی که در کتاب خود به صورت مستقیم و غیر مستقیم از ذکر آن ها خودداری ننموده است، انگیزه ای گردید که مطالعه ای در این خصوص انجام گیرد تا ضمن تبیین توانایی و هنر او در این خصوص، مشخص گردد که آداب و رسوم اجتماعی و تربیتی آن دوره یعنی؛ قرن چهارم هجری چگونه بوده است.

پرسش های تحقیق

سوال اصلی این مطالعه عبارت است از این که :

نکات اجتماعی و تربیتی در کتاب مرزبان نامه چگونه به کار رفته است؟

سوالات فرعی که می توانند قابل طرح باشند عبارتند از:

- صفات ذکر شده در این کتاب تا چه حد می تواند در تشویق مخاطبان به انجام آن ها موثر باشد؟
- می توان این صفات را طبقه بندی نمود؟
- نویسنده در مورد آداب سخن گفتن نظرش چه بوده است؟
- در خصوص مناظره کردن که امروزه در دنیای سیاست پررونق است مطلبی می توان یافت؟
- نویسنده مرزبان نامه در مورد مهمانی کردن چه نکاتی را بیان نموده است؟
- در مورد راز داری چه مواردی ذکر شده که می تواند قابل استفاده برای نسل امروز باشد؟

پیشینه ی پژوهش

بررسی ها نشان می دهد که مطالعه ی خاصی با رویکرد دسته بندی و مضمون یابی نکات، صورت نگرفته هر چند تحقیقات گوناگون سبکی و دستوری و یا صنایع ادبی و ... که در شرح این کتاب نیز به چشم می خورد، قابل دسترسی است.

روش شناسی، ابزار و جامعه ی پژوهش

روش این پژوهش توصیفی- تحلیلی بوده و داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا به شیوه ی سندکاوی و به گونه ی معمول در کتاب مرزبان نامه بررسی گردیده اند. جامعه آماری، کتاب مرزبان نامه سعدالدین وراوینی و حجم نمونه، کل کتاب می باشد که تمام جملات آن مورد مطالعه بوده است. ابزار پژوهش، کتاب هایی در باره نویسنده و کتاب مرزبان نامه به تصحیح و توضیح خطیب رهبر و قزوینی است.

یافته ها

با توجه به گستردگی موضوع برای تحدید مساله و استفاده ی بهتر از تحقیق ، به طور مختصر و فهرست وار به بیان آداب و رسوم و تربیتی نظیر، آداب سخن گفتن، آداب مناظره کردن، آداب دربار، آداب جنگ، آداب هجرت ، آداب ازدواج و آداب مهمانداری پرداخته می شود:

آداب سخن گفتن:

سخن گفتن از دیرباز تا کنون برای بیان عقاید و نظرات و عواطف و احساسات انسان ها بوده است، سخن و سیله برقراری ارتباط بین انسان ها و حافظ زندگی اجتماعی آن هاست، و این نعمتی است که خداوند فقط به انسان ها به دلیل داشتن نیروی عقل و تفکرشان ارزانی داشته است. باید متذکر شد که سخن گفتن آداب و اسلوب هایی دارد که اگر خارج از این آداب و اسلوب ها گفته شود نگفتنش بهتر است.

۱- تشویق به سخن گفتن و خاموشی به موقع:

مؤلف مرزبان نامه معتقد است که گوینده باید احتمال وقوع هر نوع مضرت و منفعتی را از سخن گفتنش در نظر بگیرد؛ این معنی از عبارات زیر پیداست:

- ((مرد نیکو رای پاکیزه فکرت زیرک دل سلیم فطرت تا اشتهال سخن بر منفعتی محض نبیند از گفتن مجتنب باشد و اگر در سخن مضرتی ممکن الوقوع داند از آن ممتنع شدن واجب شناسد و تا ضرورتی حامل نباشد خود را در تحمل اعباء آن سخن نیفکند)) (مرزبان نامه، ۱۳۶۸: ص ۱۲۴ و ۱۲۵)
- ((براهمه هند که براهین حکمت در بیان دارند چنین گفتند: خاموشی هم، پرده عورت جهلست و هم، شکوه عظمت دانایی.)) (همان، ص ۱۰۹)

وی با نقل دو بیت از شاهنامه فردوسی، کسانی را که بدون اندیشه و با شتاب سخن می گویند دعوت به خاموشی کرده است:

کسی را که مغزش بود پر شتاب فراوان سخن باشد و دیر یاب
ز دانش چون جان ترا مایه نیست به از خامشی هیچ پیرایه نیست
(همان، ص ۱۰۹ و ۱۱۰)

و نیز در جای دیگر ناصواب گویان را خاموشی دعوت کرده است:

در سخن گفتن در بیایدت سفتن ورنه، گنگی به از سخن گفتن
کرد عقلت نصیحتی محکم که نکو گوی باش یا ابکم))
(همان، ۲۸۴ و ۲۸۵)

۲- تحذیر از گفتن سخنی که اثباتش با رنج و زحمت باشد:

- ((و سخن آن گویند که قبولش استقبال کند نه آنک بجهد و رنج در اسماع و طباع شنوندگان باید نشاند) (همان، ص ۱۳۰)
- ((سخنی که در اثبات آن عمر یکساله صرف باید کرد ناگفته اولیتر)) (همان، ص ۱۳۲)

۳- اشاره به خاصیت تاثیر گذاری سخن:

- ((و دانی که سری بزرگ در خاصیت سخن پنهانست که بوقت تاثیر در طباع پدید آید)) (مرزبان نامه، ۲۷۵، ۲۷۶)
- و در جای دیگر شرط پذیرش سخن از سوی دیگران را اینگونه بیان می کند:
- ((سخن باید که نیکو و بهنجار عقل و شرع رود تا هر که گوید از او پسندیده آید.)) (همان، ص ۲۷۴)

۴- دعوت به صداقت و راستگویی و پرهیز از دروغگویی:

- ((و مرد دانا ... هر سخنی را مقام تصدیق و تحقیق بداند.)) (همان، ص ۱۵۳)
- و در جای دیگر انسان ها را از گفتن و شنیدن سخن دروغ پرهیز داده است :
- ((ایاک و ان تکون للکذب و اعیاء و روایا فانه یصرک حین تری ان ینفعک)) (همان، ص ۱۳۱) (پرهیز از آنکه دروغ بنیوشی و نقل کنی، چه همانا دروغ بتو زیان یم رساند همانگاه که پنداری به تو سود می دهد).

۵- برخی آداب سخن گفتن در نزد پادشاهان:

مرزبان بن رستم در قسمت های مختلف مرزبان نامه آداب خاصی را برای سخن گفتن در نزد پادشاهان بیان کرده است ا جمله:

- ((با ملوک سخن نا پرسیده مگو.)) (مرزبان نامه، ص ۱۶)
- ((هر سخن در خدمت ملوک بوقتی خاص توان تقدیر کردن.))

هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

(همان، ص ۱۲۱ و ۱۲۲)

- ((باید که در آن حضرت فضلی گویی که لایق حال و موافق وقت باشد و صغو پادشاه به اصفاء آن زیادت شود)) (مرزبان نامه، ص ۲۸۳)
- ((به نیک، بد تا توانی در کار پادشاه سخن مگوی و خود را محترز دار.)) (همان، ص ۲۴۷)
- مرزبان بن رستم در قسمتی از کتابش به این نکته اشاره کرده که آئین گفتگو با شاهان روش ویژه ای داشته و افراد، در جریان گفت و شنود با پادشاه هر چند که زبان شیوا و دل پر جرات خود استفاده می کردند ولی گاهی مجبور بودند علی رغم میل باطنی خود مقداری به سوی خواسته های شاه گرایش پیدا کنند و سخنان خود را با ترازوی شاه بسنجند حتی اگر هیچ سودی برایشان حاصل نمی شد.
- ((و هنجار سخن گفتن را با پادشاهان طریقی خاصست و نسقی جداگانه و مجاری آن مکالمت را اگر چ زبان جاری و دل مجتری یاری گر بود باید هنگام تمشیت کار قخاصه بر خلاف ارادت او لختی با او گردد و بعضی بصاع او پیماید و اگر خود همه باد باشد.)) (همان، ص ۱۲۸)

آداب مناظره:

مناظره یعنی در امری با هم بحث و گفتگو کردن، به عقیده مرزبان بن رستم شرایط و ویژگی های خاصی بر فضا و طرفین مناظره حاکم بوده است از جمله:

۱. مکانی که در آن مناظره انجام می گرفت می بایست ساکت و خلوت باشد:
 - ((شاه در سراچه خلوت بنشست ...)) (مرزبان نامه، ص ۱۴)
۲. علاوه بر طرفین مناظره عده ای صاحب نظر و اهل معرفت نیز در این مجلس حضور پیدا می کردند:
 - ((شاه مثال داد تا چند معتبر از کفات و دهات ملک که هر یک فرزانه زمان خویش بودند با ملک زاده و وزیر به حضرت آمدند و انجمنی چنانک وزیر خواست بساختند.)) (همان، ص ۱۴)
۳. اگر بزرگی مانند پادشاه در مجلس مناظره حاضر می شد مدح و ثنا و ستایش از او آغاز گر کلام بود:
 - ((ملک زاده آغاز سخن کرد و بلفظی چرب تر از زبان فصیحان و عبارتی شیرین تر از خلق کریمان حق دعای شاه و ثنای حضرت حضرت بارگاه برعایت رسانید.)) (همان، ص ۱۴)
۴. ترفند ها و شگردهایی که طرفین در حین مناظره استفاده می کرده اند:
 - افراد مناظره کننده می بایست خوب به سخنان همدیگر گوش می کردند تا می توانستند پاسخ می دهند: ((و گفت: اکنون که تکمیل سخن گفتن فرمودی حسن استماع مبذول فرمای... شکوفه گفتار اگر چ برگ لطیف آرد چون بصای صدق اصفا پرورده نگرده ثمره کردار از و چشم نتوان داشت)) (همان، ص ۱۴)
 - طرفین مناظره برای سندیت بخشیدن به گفته هایشان و برای مجاب کردن طرف مقابل خود از آیات قرآن و احادیث اولیا و پیامبران و همچنین از حکایات بزرگان و بعضی مواقع از تمثیل و اشعار عربی و فارسی استفاده می کردند.
 - در حین مناظره ممکن بود یکی از طرفین از آوردن دلایل کافی عاجز شوند و این باعث از کوره در رفتن و پرخاش گری وی می شد: ((دستور را از این سخن سنگی عجب بدنندان آمد و از غیظ حالت آتش غضبش، لهجی برآورد زبان بی مسامحتی دراز کرد.)) (مرزبان نامه، ص ۲۶)
 - در مناظره گاهی ملاینت و نرمی و گاهی مخادعت و حيله گری اجتناب ناپذیر بوده است: دستور در لباس ملاینت و مخادعت سخن آغاز کرد.)) (همان، ص ۱۸)

آداب دربار:

- یکی از آداب رایج در دربار شاهان وصیت کردن آنان به جانشینان و فرزندان خویش به هنگام مرگ بوده است این قبیل و صایا دربارہ رعایت تربیتات و آئین و رسوم کشورداری بوده است چنان که می خوانیم:
- ((چون ملک را نوبت پادشاهی به سر آمد ... فرزندان خود را بنشان و گفت:..... امروز که ستاره بقای من سیاه شد و روز عمر به آفتاب زرد فنا رسید مرا راهی در پیش آمد که از رفتن آن چاره نیست اکنون از شما می خواهم که و صایای من در قضایای امور دنیا نگه دارید.)) (مرزبان نامه، ص ۳۴ و ۳۵)
- و چون ما را مجال نقل به عین همه وصایای او نیست چکیده آنها را در فهرست وار به طور مستند ذکر می کنیم:

هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

- دعوت فرزندان به سپاسداری و شکرگزاری: ((بهترین گلی که در بوستان اخلاق بشکفتد و از نسیم آن مشام عقل معطر گردد سپاس داری و شکرگزاریست.)) (همان- ص ۳۵)
- دعوت به بردباری: ((و بردبار شو تا ایمن شوی)) (همان- ص ۳۵)
- دعوت به دادگری و انصاف: ((و داد از خویشتن بده تا داورت بکار نیاید.)) (همان- ص ۳۵)
- پرهیز از غرور و خودپسندی: ((و از خود به هر آنچه کنی راضی مشو تا مردمت دشمن نگیرند- من رضی عن نفسه کثر السخا طون علیه)) (مرزبان نامه- ص ۳۵)
- تحذیر از اسراف و باد دستی و نیز از بخل و امساک: ((و باد دستی و تبذیر از جود و سخامشمر ... و بخل و امساک از کد خدایی مران و عدالت میان هر دو صفت نگه دار.)) (همان- ص ۳۵)
- مزمت ترس و بد دلی: ((و بد دلی را بربراری نا منه، ع، و حلم الفتی فی غیر موضعه جهل)) (همان- ص ۳۵).
- مذمت کاهلی و تنبلی و بی تجربگی در کارها: ((و کاهلی و خامی را خرسندی مخوان که نقش عالم حدوث در کارگاه جبر و قدر چنین بسته اند که تا تو در بست و گشاد کارها میان جهد نبندی ترا هیچ کار نگشاید، (همان- ص ۳۵)
- دعوت به برابری قول و فعل: ((و گفتار با کردار برابر دار.)) (همان- ص ۳۵)
- مذمت مخالفت با حق تعالی و اقدام به دروغگویی: ((و ورودی حال خویش بوصمت خلاف و سمت دروغ سیاه مگردان و بدان که دروغ مظنه کفرست
- پیمودن راه احسان و مدارا با دوست و دشمن: ((و تا توانی با دوست و دشمن راه احسان و اجمال می سپر که هم در دوستی بیفزاید و هم از دشمنی بکاهد، (مرزبان نامه- ص ۳۶)
- دوستی و آشنایی نکردن با بدان: «و ای فرزندان به هیچ تاویل با بدان آشنایی مکنید .» (همان ، صفحه ۳۶)
- تاکید پادشاه بر اتحاد و همدلی فرزندان بر یکدیگر : «و ای فرزندان باید که در روزگار نعمت با یکدیگر و بر سبیل مواسات روید و چون محنتی در رسد در مقاسات آن شریک و قسیم یکدیگر شوید و دفع شداید و مکاید ایام را همدستی واجب ببینید که گفته اند : ع ، ان الذلیل الذی لیست له عضد » (همان ، ص ۳۷)
- سفارش بر ترجیح دادن دوستان قدیمی بر بیگانگان نا آشنا : «و بر دوستان قدیم که در نیک و بد احوال ، تجربت حضال ایشان رفته باشد، بیگانگان را مگزین که گفته اند : دیو آزموده به از مردم نآزموده ، خیر الاشیاء جدیدها و خیر الاخوان قدیمها» (مرزبان نامه ، ص ۳۷)
- و در نهایت توجه دادن فرزندان نسبت به دنیای آخرت و کسب سعادت باقی : «و دولت آن جهانی را اساس درین جهان نهید و کسب سعادت باقی هم درین سرای فانی کنید و کار فردا امروز سازید » (همان ، ص ۳۷)

آداب پذیرایی از مهمان

- در مرزبان نامه آدابی در مورد پذیرایی از مهمان مطرح شده است. و مولف به پذیرایی نیکو از مهمان تاکید داشته و به میزبان سفارش کرده است که از هر نوع وسیله پذیرایی که در منزل دارد در حق مهمان استفاده کند و سفره ای رنگارنگ با اطمعه لذیذ و اشربه گوارا ترتیب دهد و کنیزکی زیبا روی بر سر سفره مهمان حاضر کند تا با او هم صحبت شود و لحظات خوشی را سپری کند. حال از زبان خود مرزبان نامه نقل می کنیم:
- پذیرایی نیکو از مهمان با هر آنچه که در توان است: ((ترا الوان شراب و انواع طعام و لذایذ ادام چندان در خانه هست ... پس اولیتر آنکه در تعهد این مهمان چیزی از آن صرف کنی.)) (مرزبان نامه، ص ۲۱)
 - آراستن سفره ای رنگارنگ برای پذیرایی از مهمان: ((خوانچه ای خوردنی بد تکلف بساختند و پیش بهرام گور نهادند و در عقب، شرابی که پنداشتی رنگ آن بگلگونه عارض گل رخان بسته اند و نقلی که گفتی حلاوت آنرا ببوسه شکر لبان چاشنی داده اند ترتیب، و چنانکه رسمست بخدمت بهرام گور آوردند دهقان پیاله ای بار خورد و یکی بدو داد.)) (همان، ص ۲۱)
 - حاضر کردن کنیزکی برسد سر سفره مهمان: ((در اثناء مناولات و تضعیف آن حالات بهرام گور گفت دهقان را: که اگر کنیزکی شاهد روی داری که به مشاهده ای از او قانع باشی و ساعتی بموازست او خود را از وحشت غربت باز رهانیم از لطف تو غریب نباشد.)) (مرزبان نامه، ص ۲۱)

آداب ازدواج:

در مرزبان نامه در مورد برخی آداب ازدواج سخن به میان آمده است. در مورد خواستگاری، معیارهای گزینش همسر مناسب، و حقوق و وظایف زن و شوهر نسبت به همدیگر که در این جا به طور مختصر شرح می دهیم:

هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

- خواستگاری کردن: ((شاه ارد شیر ... دختری داشت چون بمرتبه بلوغ رسید اشراف ملوک را از اطراف جهان به خطبت او چواذب رغبت در کار آمد.)) (همان، ص ۶۷)
- معیارهای تربیتی مطرح شده در مرزبان نامه برای یافتن همسر مناسب: ((آنک آز و خشم را زیر پای عقل مالیده دارد و آنک از عیب جستن دیگران اعراض کند تا عیب او نجویند از رخارف دنیا اعراض کرده خود را از رذایل او صافی که در نظر حکمت نا خوب نماید صیانت داده و بضاعت دانش را سرمایه سعادت ساخته.)) (همان، ص ۶۹)
- وی در جایی همسر مناسب و سازگار و یارمند را این گونه توصیف می کند: ((و جفت مساعد را که از بهر معصم و ساعد عیش هیچ زیوری زیباتر از ایشان نیست.)) (همان، ص ۲۸۹)
- در این کتاب (مرزبان نامه) به هم کفوی خانواده های دختر و پسر نیز تاکید شده است: ((اولیتر آنست که رضا دهی تا ترا بفلان پادشاه زاده دهم که کفایت حسب و نسب دارد.)) (مرزبان نامه، ص ۶۸)
- و در جایی همتایی از نظر مال و ثروت را رد می کند و بدنبال ویژه گی های متعالی تری است: ((اگر کفایت به ملک و مال می جویی از کفایت دور ست به همکفوی من کمی شاید که آنج او دارد در جهان زوال نبیند و نقصان نپذیرد که مال اگر چ بسیار باشد اینجا در معرض تلفست و بر گلزار سیل حادث و وارث ...)) (همان، ص ۶۸و۶۹)
- اشاره به حقوق همسران نسبت به همدیگر: گویا مولف بیشتر به حقوق مردان نسبت به همسرانشان توجه داشته و آنها را بیان کرده اند از جمله: زنان محجور حکم شوهران خویش بوده اند و مجبور به اطاعت از ایشان: ((حق جل و علا زنان را در امور معاشرت محجور حکم شوهران و مجبور طاعت ایشان کردست یا اشاره به این که مردان حق تعدد زوجات دارند: ((لیکن مرد را تا چها زن در عقد نکاح مباحست و او در ین عزیمت به رخصت شرع تمسک دارد

آداب هجرت

هجرت یعنی دوری گزیدن از وطن و مهاجر کسی است که از شهر و دیار خود به جایی دیگر برود و در آنجا سکونت اختیار کند – هجرت نیز یک پدیده اجتماعی است که بر پایه علل و مقاصد مختلف و از دیرباز تاکنون رواج داشته و به صورت آداب اجتماعی درآمده است. در این قسمت مطالبی را که در مرزبان نامه در مورد هجرت مندرج است، به صورت فهرست وار و با ذکر صفحه و سطر مطلب مورد نظر به صورت مختصر بیان می کنیم :

- هجرت کردن به هنگام پیش آمدن اجبار و ضرورت . (ر.ک، ص ۸۹ و ۹۰، ص ۱۴)
- برای حفظ دینداری انسانها . (ر.ک، ص ۲۳۱، ص ۱۳)
- برای حفظ جان و مال و فرزندان . (ر.ک، ص ۲۶۱ و ۲۶۲، ص ۲۳)
- به منظور ترقی و پیشرفت . (ر.ک، ص ۲۳۶، ص ۲)
- اشاره مرزبان نامه بن رستم به مضرات هجرت از جمله : درد غربت ، دور شدن از زادگاه و سرزمین مادری از دست دادن سرمایه های مالی و همچنین سلامت بدنی . (ر.ک، ص ۲۶۳، ص ۲)

راز و رازداری :

نویسنده مرزبان نامه در این مورد بر این عقیده است که:

- نباید راز دل را با مردمان ساده دل و پر حرف و می خوار و سخن چین در میان نهاد (ر.ک، ص ۲۲۲، ص ۱۵)
- برای حصول اطمینان از عدم فاش شدن راز باید طرف مقابل را وادار به ادای سوگند های عظیم کرد (ر.ک، ص ۲۲۲، ۲۲۳، ص ۲۰) و (ص ۱۰۷، ص ۱۸)
- بهتر است راز در جای خلوت و به دور چشم دیگران گفته شود (ر.ک، ص ۲۲۳، ص ۲)
- و دوست و دشمن از آن سخن رازآلود آگاهی نیابد (ر.ک، ص ۲۲۳، ص ۱)
- و در نهایت گفته است که دل دوستان خالص و وفادار به عهد و پیمان دوستی بهترین گنجینه اسرار است (ر.ک، ص ۱۰۷، ص ۱۵).

اخلاق و صفات و ویژه گی های دوستان حقیقی:

در مرزبان نامه صفاتی را که مولف برای دوست خوب قائل شده است از این قرارند:

- دانایی: ((ای فرزند، من دوست دانا گزیدم و حساب دوستی از دانش برگزفتم. (مرزبان نامه، ص ۶۵)
- صداقت: ((دوست ان است که با تو راست گوید نه آنکه دروغ ترا راست انگارد)) (همان، ص ۶۱)

هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

- عدم سوء استفاده از موقعیت دوستان برای رسیدن به جاه و مقام: ((... بعضی آن بود که از تو طمع کند تا او را بمطلوبی رسانی چون نرسانی آن دوستی برخیزد و ممکن که به دشمنی ادا کند)) (همان، ص ۴۷)
- خوش ظاهر و بد باطن نباشد (جزو بدان نباشد) ((هر کس آشنایی با بدان دارد بدی به هر هنگام آشنای او گردد...)) (مرزبان نامه، ص ۳۷)
- منفعت خود را بر منفعت دو ست ترجیح ندهد (نا اهل نبا شد): (نوعی دیگر از دوستان آنهاست که چون بلایی نازل شود مرد به ابتلاء دوستان آزادی خویش طلبد) ((همان ص ۵۲)
- هدف از دوستی با کسی شهوت رانی و لذت جویی نباشد ((دوستی دیگر آن است که از هوای طبیعت و تقاضای شهوت خیزد و این به اندک سببی فتور پذیرد و لیکن که بقطع کلی انجامد)) (همان ص ۵۵)
- و در نهایت گفته است که دوست با تجربه و کار آزموده باشد و خوش خلق باشد و به عهد پیمان دوستی وفادار باشد و از علم و دانش و مهارت نیز بی بهره نباشد ((مرا دوست جهانیان گردیده و جهانیان را آزموده، ستوده اخلاق، پسندیده حضال، نکو عهد و مهربان، به اصناف هنر موصوف و به اوصاف هنر موسوم...)) (همان ص ۴۷)

نتیجه گیری و پیشنهاد

این مطالعه نشان داد که ایرانیان، سخت پای بند رعایت آداب و رسوم بوده اند و کمال انسان را در آشنایی به آداب و سنن اجتماعی می دانند و سعی می کنند که ادب هر امری را به نحوی مطلوب و پسندیده به جای آورند. رعایت آداب و رسوم، و آراسته شدن به صفات و اخلاق نیکو، گذشته از تهذیب نفس، سبب مهر و الفت و نظم و فرهیختگی میان افراد جامعه می باشد. به طوری که از قدیم بزرگان کشور در راس همه مردم، خود را ملزم به رعایت آداب و رسوم اجتماعی می کرده اند، و یکی از شرایط مصاحبت با بزرگان، دانستن و عمل کردن به آداب و رسوم آن ها و تهذیب نفس و آراسته شدن به اخلاق و صفات پسندیده بوده است. پیشنهاد می گردد سایر پژوهشگران از بررسی نکات تربیتی در کتاب های منشور دیگری همچون راحه الصدور و نفثه الم صدور و ... غافل نبوده و در تبیین و طبقه بندی صفات و ویژگی های تربیتی و اجتماعی اقدام نمایند.

منابع و مراجع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲ - ۱۳۷۳)، لغتنامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، چ ۱
- رستگار فسایی، منصور؛ (۱۳۷۳)، انواع شعر فارسی، چاپ اول، تهران، انتشارات نوید
- شمسپا، سیروس، (۱۳۸۰)، سبک شناسی، تهران، دانشگاه پیام نور، چ ۵
- شمسپا، سیروس؛ (۱۳۸۱)، انواع ادبی ویرایش سوم، چاپ نهم، تهران، انتشارات فردوس
- صفاء ذبیح الله، (۱۳۷۰)، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، انتشارات فردوس
- صفوی، کوروش؛ (۱۳۸۱) از زبان شناسی به ادبیات، چاپ اول، تهران، سوره مهر
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۷۹)، شاهنامه، متن کامل بر اساس چاپ مسکو، تهران، قطره
- مصاحب، غلامحسین، (۱۳۵۴)، دائرة المعارف فارسی، تهران، امیر کبیر
- معین، محمد، (۱۳۸۳)، فرهنگ فارسی، تهران، امیر کبیر
- وراوینی سعدالدین، (۱۳۶۸)، مرزبان نامه به تصحیح قزوینی، تهران، فروغی،
- وراوینی سعدالدین، (۱۳۶۶) مرزبان نامه، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران، صفی علیشاه،
- ویکی پدیا، فارسی، دانشنامه <http://fa.wikipedia.org>